

Fried István

Egy elmúlt világ emlékezete

(Kérdések a Szepesség többnyelvűsége,
-kulturáltsága körül)

„Magyarul többnyire kifejezetten szláv kiejtéssel beszéltek, (...) németül helyi nyelvjárásukon fejezték ki magukat, (...) szlovájkjuk azonban egyike volt a klasszikus szlovák nyelvnek, amiként Nyugat-Szlovákiában és Morvaországban beszélnek, erősen eltérő nyelvjárás, amely még a latinból és a franciából kölcsönzött szavakat is tartalmazott. A használatban lévő nyelveknek ez a sokfélesége azt is eredményezte, hogy az igazi cipszer többnyire egyszerre használta mindhárom nyelvet.¹

Az Osztrák–Magyar Monarchia diplomatájának, Magyarország egykori, hányatott sorsú külügyminiszterének, Csáky Imrénének jóval halála után kiadott emlékiratai a XIX. század végét, a XX. század elejét idézik meg, azt az idillinek visszagondolt, így megteremtett gyermekkort, amely még őrizte az évszázadok küzdelmei közepette kialakult regionális öntudatot, a három, illetőleg az iskolai-törvénykezési-tudományos világban használatos latinnal és az arisztokrácia franciájával együtt öt nyelvvel és nyelvben élő érintkezési kultúrát, amelyre a mai „trendek”-hez nemegyszer reflektálatlanul alkalmazkodva a multikulturalitás jellegét szokás rálátni. A megnevezett terület, a Szepesség, Szepes vármegye ugyan maga is rétegzett volt, a foglalkozást, a kapcsolattrendszert és a tájnyelvi megosztottságot tekintve valóban példázhatja a (kelet-)közép-európai régió belül azt a történeti-kulturális együttélést, amelyet az önmeghatározás közös igénye mellett a sűrű „találkozások”-ból fakadó ellentétes érdekeltségi irányok is jellemeznek. A centrifugális és a centripetális erők tudomásulvételén túl azonban mégis látható a törekvés a kiegyenlítődesre, a végső fokon mégis érdekközösségként jelölhető megértés akarására. Csáky Imre memoárját egy olyan periódusban írta, amelyben a Szepességnek bármely értelemben vett különállása már csak távoli történeti emlékként bukkanhatott föl a „nemzeti látószögű” történeti kutatásban, s az egykori többnyelvűség legfeljebb nosztalgikus emlékezesekben jelezhetette, hogy valaha a különféle népcsoportok nyelvi sajátosságai egyben az egymás felé vezető utakra utaltak, s a nemzeti kizárólagosságok ellenében egyfelől a létező „couleur locale”-ok kulturális változatosságát mutatták föl a homogenitás egyoldalúságával szemben, másfelől ma a széttagoltságra ítélt régiók helyébe lépő ún. nemzeti államok (nemzetállamok) „prehistorikus” képződményeként egy szubregió létezésének immár csupán a kutatás nyomán föltáruuló emlékeit körvonalazhatta. Ez az „archiválás” a nemzeti történetírás buzgótsága folytán nem abban volt érdekelt, hogy fölmutassa: mennyire közös volt hajdan a Szepesség népeinek részint történeti emlékezete,

¹ Eva-Marie Csáky (hrsg.): *Von Geachteten zum Geächteten. Erinnerungen des k.u.k. Diplomaten und k. Ungarischen Außenministers Emerich Csáky (1882–1961)*. Böhlau, Wien-Weimar 1992, 13. 2. kiadás: 1994.

részint „nyelvtörténete”, részint az a kultúra, amely szövegiségében, azaz textúrájában mind a szellemi, mind az anyagi művelődés egymásba érését, a végül közös *teljesítményként* elfogadott szepességi mentalitás megnyilatkozását jelezte. A történeti kutatás jó darabig szemben állt a visszaemlékezések (jelentős) többségével,² amely emlékezések a XIX. századi nemzeti-nemzetiségi ellentétek, majd az első világháborút követő területi átrendeződések értékelésének különbözőségei ellenére abban rendszerint megegyeztek, hogy a XIX. század végére kikristályosodott és a helytörténeti kutatások révén dokumentálódott szepesi „*kisvilág*” közös története, megannyi nyelvi-kulturális, rendszerré alakuló kapcsolata olyan érték, amelynek nem lenne szabad kihullnia a Szepességet alkotó, különféle nyelvű népek emlékezetéből. Hogy a második világháborút követő események, amelyek újabb, számos személyes és közös tragédiát eredményeztek, elsodorni látszottak ezt a sok évszázados történetet, de legalábbis kiiktatták a jelenkor történetéből, nem változtatott azon, hogy a visszaemlékezésekből és a lassan-lassan a forrásokhoz visszataláló, tisztultabb szemléletű kutatásokból kitetszett a Szepességnek mint szubrégióknak megkülönböztethető helye a kelet-közép-európai régió, a történeti Magyarország és a két háború közötti Csehszlovákia históriájában. Az meg kíváltképpen feltűnő, hogy a posztkoloniális elméletben megfogalmazódó „*regionális*” jellegzetességek alkalmazhatósága a szubrégiók kulturális vonatkoztatási rendszerének újragondolását sürgette. A teleologikus történetírás, amely Hegelt követve, a nemzeti állam (nemzetállam) létrejöttét tekintette a (nemzeti) „*fejlődés*” csúcspontjának, tagadta az egymásba szövődő nyelvek, irodalmak, kultúrák, általában: beszédmódok „*alternatíváját*”, s a maga által konstruált „*nemzeti*” történetbe illesztette, rögzítette azokat a személyiségeket, művelődéseket, amelyek részint a nyelvi nacionalizmust megelőző periódusban nem a nyelvi-nemzeti megosztottságot, hanem a kultúra-átszövődéseket tanúsították, részint a latin vagy német nyelvű „*univerzalitás*”-ra is rányomták a nemzeti-kulturális „*bélyeget*”, a helytörténetet nem kevésbé a mindig csődöt mondó „*nagyelbeszélések*” (grand récit) igényeihez igazították. A korántsem problémátlan, különösen pedig nem idillikus közös múlt felejtődött el a történetírásban (meg az irodalomtörténet- és művészettörténet-írásban), és ezt segítette az a tény, miszerint az egykori háromnyelvűség fölszámolódott, a Szepesség kutatói közül többen anyanyelvük mellé legföljebb a latint és/vagy a németet *tanulták meg* (és nem a gyermekkorukból hozták magukkal). Ennek következtében sokszor nem a megértés és elfogadás gesztusával kezelték azokat a kulturális megnyilatkozásokat (például az egykori hungarus patriotizmus anacionális dokumentumait), amelyek nem voltak összeolvashatók egy túlzó nemzeti narratívával. Aligha fölösleges ismét Csáky Imre memoárjának ahhoz a passzusához fordulni, amely világosan kimutatja a Szepesség társadalmi tagoltságát, így a különféle rétegek egymást keresztező céljait és gazdasági érdekeltségét, de kimutatja azt is, ami ezek mögött a célok mögött rejtőzik, azt az elfedett, ám a résztvevőktől ritkán felejtett szövegiséget, amely a nemzeti narratívák ellenében a szubrégió „*önmagasság*”-át, sajátlagosságát értékékként, közösségteremtő tényezőként hirdette. Csáky Imre – ismétlem – egy viszonylag kései állapotot ír le, noha memoárjában családja történetét és környezete múltját meglehetősen tág kontextusban tárgyalja. De még a kései, XIX. századi helyzet sem tagadja a felszíni és a mélystruktúra különbségeit. A mezőgazdasággal foglalkozó őslakosság – Csáky szerint – szlovák volt, a városok lakosságát, a kispolgárságot és néhány falut a bevándorolt németek képviselték (a bevándorlás természetszerűleg nem a XIX.

2 Egy igen szépen kiállított ausztriai képeskönyv utószava a Szepesség történetét azonosítja a német-ajkúakéval, s kizárólag német kulturális teljesítményről (Deutsche Kulturleistung) beszél, majd felsorolja a szepesi németek – részben valós – sérelmeit. Julius Gretzmacher–Rudolf Kleckner: *Die Zips. Land unter hohen Tatra*. Wort und Welt, Innsbruck 1987.

század eseménytörténete, hanem II. Géza király koráig vezetendő vissza), a közép- és a főnemesség a magyarok közül került ki.³ Hadd jegyezzem meg, hogy ez nagy vonalakban igaz csupán, hiszen belső migráció következtében némileg átrendeződött ez a képlet (már a XVIII. században megkezdődött ez a folyamat), s a városba betelepülő szlovákok, valamint az a tény, hogy a terület németisége nem kapott a német nyelvterületről „utánpótlást”, a lakossági viszonyokban a XIX. századra új helyzetet teremtettek, amelyet a magyarosodás és a szlávosság erősen árnyalt.⁴ Folytatva Csáky Imre emlékezéseit, hangsúlyozni szeretném, hogy nem pusztán a gyermekkori emlékek fakasztotta (s a feltűnően rideg) XX. századi történelem tagadására épített megszépítő múltteremtés különbözteti meg a Szepesség közös (és nem egyoldalúan „nemzeti”) tudatát és mentalitási sajátosságait attól a szituációtól, amely a második világháborút követő események miatt lehetetlenné tette a nyelvek és a kultúrák korábbi, gyümölcsöző együttélését. Amit Csáky Imre az idézendő mondatokban óvatosan és körültekintően fogalmaz meg, azt nyersebben akképpen lehetne elbeszélni, hogy a kulturális kiegyenlítődés ellen ható erők nem bizonyosan belső alakulás eredményei, noha a társadalmi kiegyenlítődést sürgető törekvések itt is megjelentek. Ám egy igazságosabb társadalmi rend szorgalmazói nem feltétlenül vállaltak azonosságot a főleg külső tényezők kezdeményezte monopolisztikus igyekezetekkel. A szubregió különállásának fontosságában kételkedő, ismétlem, „külső”, a dialógust szorgalmazó belső elgondolásokkal szemben érvényesített monológok nyelvi dominanciát céloztak meg, és akadályokat kíséreltek meg építeni (nemegyszer eredményesen) a közös gondolkodás különféle anyanyelvű hívei közé. Ez feltehetőleg Csáky Imrének gyermekkori és a két világháború között szerzett tapasztalata is, és ennek nyomait az e periódusban megjelent sajtóban, pártpolitikai vitákban viszontláthatjuk. Ám térjünk vissza Csáky Imre szövegéhez:

„Az idegenből különféleképpen megkísérelt uszító üzemeknek ellenére ezen a tájon nem volt nyoma a nemzeti ellentéteknek vagy éppen harcoknak és gyűlöletnek. Minden cipszer, lett légyen magyar, német vagy szlovák, mindenekelőtt cipszernak érezte magát, és szűkebb pátriája lakóiban, bármely nemzetiséghez tartoztak is, elsősorban a cipszert látta, tehát »honfitárs«-át.”⁵

Aligha állítható teljes bizonyossággal, hogy ez a helyzetleírás melyik időpontig nevezhető teljes érvényességűnek, a XIX. század második felének nemzetiségi küzdelmei milyen mértékben hatottak erre a szepességi tudatra, az azonban számos idézettel igazolható volna, hogy Csáky Imre nem pusztán egy feltételezett nyelvi békét vizionált, hanem olyan, általánosnak mondható véleményt mondott tovább, amelyet a legkülönbözőbb világnézetű, hovatartozású szerzők előtte hasonló hangsúllyal már kijelentettek. Ebből a szempontból igen tanulságos lehet, ha olyan szerzők műveit lapozzuk föl, akik kevésbé állnak manapság a kutatás előterében, részben azért, mert nem magyarul és/vagy szlovákul publikáltak, részben azért, mert hazaszeretet-fogalmuk első-sorban az ún. bizodalmi patriotizmus felvilágosodott szellemű ideológusát, Joseph von Sonnenfelset követi, azaz nem a nyelvi különbözőségekre vannak tekintettel, hanem arra a Gesamtkunstwerkre (összművészeti alkotásra) – amelyet ehelyt nyilván metaforikusan érttek –, amely még az egyes nyelvek történetét és „alakját” is meghatározni segített. A „Kronprinzenwerk” (trónörökösi mű), az *Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen* megfelelő kötete a szepesi németek nyelvét értékelendő és természetszerűleg rosszalló hangsúly nélkül állapítja meg: „A köznép általában a közép-német nyelvet beszéli, mely sok érdekes régi szót és szóalakat tartott fenn; de egyszersmind számos szláv és magyar elemet is

3 Csáky: i. m. 12.

4 Forberger Béla: *A szepesi német elem pusztulásáról*. Ferencz ny., Igló 1909.

5 Csáky: i. m. 12.

átvett.”⁶ Késmárk történetírója, Christian Genersich sort kerít arra, hogy egy *Geschichte der Deutschen, Ungarischen und Slavischen Sprache* (A német, a magyar és a szláv nyelv története) című fejezettel gazdagítsa a tudnivalókat. Ennek keretén belül beszéli el, hogy a huszittákkal érkező szlávok „itt és ott a németekkel keveredtek, mint a bányavárosokban, valamint a magyarokkal, mint Győrött és Esztergomban, s mindkettőtől sok szót vettek át nemzeti nyelvükbe.”⁷ Megjegyzendő, hogy a „nemzeti nyelv” (National-Sprache) régebbi jelentésében használatos, nem az elkülönülő, „modern” értelemben vett nemzet nyelvét jelöli, hanem egy szűkebb közösség nyelvhasználatára utal. A nyelveket e szerint a felfogás szerint a Csáky Imrétől is említett társadalmi rétegződés és társadalmi funkció választja el egymástól, míg a térség története a nyelvhasználat közösségére, egymásba éérésére enged következtetni. Christian Genersich állítja ezt akkor, amikor a terület földrajzi neveinek szláv és magyar eredetét emlegeti. A nyelvi megoszlást pedig az alábbiakban ekképpen írja le:

„Ám a magyar csak a nemesek társasági nyelve: a Szepességben egyetlen olyan helységet sem ismerek, ahol az a nép nyelve volna. Még a Tíz lándzsások székhelyén sem, noha nemesek lakják. Lakói a cseh-szláv nyelvet beszélik. Lengyelország közelsége és a magyar állam létesítése előtt fennálló Maharániai-Szlavóniai Birodalom érteti meg, hogy a szlávok nagy számban ezt, kiváltképpen a belső hegyvidéké, át tudta venni.”⁸

Településföldrajzi nézőpontok eszerint fontosabbak, mint a nemzeti nyelvi elkülönülések; Christian Genersich monografikus munkájának második kötete, amelyben Késmárk nevezetesebb személyiségeiről számol be, nem a művek nyelve alapján, hanem előbb a város említésre méltó férfiaiát nevezi meg, majd az egyháztörténet szerint osztályozza a megörökítésre érdemeseket, végül Paul Kray báró-táborszernagy életrajzát adja. Kötete célját úgy körvonalazza, hogy a maga patriotizmus-elgondolásához igazítja:

„olvasókönyv; főleg Késmárk jelenlegi és jövőbeli polgárainak, de nemcsak nekik, hanem a magyar patriotáknak és a világpolgároknak.”⁹

Jóllehet vitatható és megfontolásokat igénylő, kik lehetnek azok a világpolgárok (Weltbürger), akik haszonnal és tanulsággal forgathatják Christian Genersich alapos várostörténetét, annyi állítható, hogy az „*ungrische Patrioten*” nem a „másik” oldalt jelenti, nem egyszerűen összeegyeztethető fogalmi megnevezésekről van szó, hanem megköcskáztható, hogy a kettő kiegészíti egymást. Nyilván nem a magyar anyanyelvűek számára készült a két kötet, illetőleg az ő számukra is akkor, ha el tudják németül olvasni; ám tekintetbe véve nem pusztán a szerző „*lokálpatriotizmus*”-át, állítható, hogy a magyar patrióta nem nyelvi, hanem földrajzi, állami-politikai és nem utolsósorban tág értelemben számítható kulturális közösséget jelöl. A sonnenfelsi állampolgári tudat szellemében jár el a kötet, a közös kormányzás és a jó törvények megteremtik a patriotizmust, amely a magát jól érző állampolgár jellemzője. Lényegében ezen a tézisen alapszik Johann Genersich *Von der Liebe des Vaterlandes* (A haza szeretetéről) című értekezése,¹⁰ amely hangsúlyozza, hogy a hazaszeretet mintegy előírja a közjó előmozdításáért végzett munkát, a racionalitás szellemében történő cselekvést, amelybe nem fér bele a lázítás, az indulat az országot kormányzó uralkodó ellen, ám befér az ősoktól örökölt jogok védelme. Ugyanez a Johann

6 *Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen*. Magyarország VI. k. Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest 1900, 320.

7 Christian Genersich: *Merkwürdigkeiten der Königlichen Freystadt Késmark*. Landererm Kaschau 1804. I. k., 115–119.

8 Ugyanott 95.

9 Ugyanott 2.

10 Johann Genersichről: Szelényi Ödön: *Genersich János (1761–1823). Egy szepesi pedagógus I. Ferenc korából*. Különlényomat a Közlemények vármegye múltjából 1914. évfolyamából.

Genersich személyes kapcsolatrendszerével tanúsította az anyanyelvi kultúrák ápolása mellett a más anyanyelvi kultúrák iránt érzett megbecsülés és rokonszenv magatartást meghatározó jelentőségét. Kazinczy Ferencet személyesen megismerte, levelezett vele, s amikor bécsi főiskolai tanári állását betöltendő elbúcsúztatták Késmárkon, Berzeviczy Gergely mellett az a Ján Chalupka mondott beszédet, aki maga is a többnyelvűségben élt, a szlovák vígjáték megteremtőjeként német nyelvű pamfletregény és a Magyar Tudományos Akadémia pályázatára beküldött magyar nyelvű vígjáték írójaként is ismeretes. Berzeviczy Gergelyről pedig itt csupán annyit, hogy egy 1807-es késmárki iskolai vizsgán nem a kötelezően megtanított-megtanult latin anyagot kérte, hanem azt, hogy a kiválasztott verset, ebben az esetben Horatius első ódáját a vizsgázók anyanyelvükre fordítsák le, azaz németre, szlovákra, magyarra. S ebből nemcsak az tudható meg, hogy a késmárki (de nemcsak a késmárki, hanem más szepességi) középiskolában a diákok (olykor a tanárok) háromnyelvűsége természetes jelenség volt, hanem az is, hogy a középiskola lehetővé tette, hogy a diákok megőrizték anyanyelvüket, esetleg diáktársaikat megismertessék azzal a nyelvvvel, amit nem ismernek. Egyébként magyar családok jó darabig szívesen küldték „német szóra” gyermekeiket a Szepességbe, ahonnan viszont „magyar szóra” szepesi gyermekek érkeztek.

A szakirodalomban még azok az írások is a szepességi együttélés pozitív következményeit emlegették, amelyek valamilyen időszzerű politikai cél érdekében körvonalazták a szubrégió mentalitástörténeti sajátosságát. A germanista Pukánszky Béla az 1930-as esztendőök össznémet törekvései ellenében vázolja föl a Szepesség „magyar-német szellem”-ét¹¹, a szláv lakosságról közvetlenül nem téve említést, elválasztván a „sajátosan szepesi öntudat”-ot a némettől, félreérthetetlenül elhatárolva a Szepességet az 1930-as esztendőök német ideológiai kisajátító akcióitól, kiemelve a II. József nevéhez fűződő türelmi rendelet népszerűségét. A David Frölich-től származó *Deutschungar*-elgondolás a német kultúra és nyelvfelfogás természetes megosztódottságát fogalmazza meg először, hangsúlyozva, hogy a német nyelviséghez (szub)régiós tudat járul, amely a különbözőséget teszi nyilvánvalóvá, egyben egy – más – régióhoz tartozást tudatosít. Pukánszky előrevetített végkövetkeztetése szerint a Szepességben „a közösségtudat legerősebb hullámváltozásai közepette is megőrzik eredeti, feszültség nélküli, harmonikus egyensúlyt jelző tartalmát.” Akár meglepőnek is tetszhetne ez a megállapítás 1939-ből, ha 1943-ból nem tudnék idézni egy másik, részletesebb fejtegetést. Az újabb területi átrendeződésekhez és az újból kikényszerített migrációkhoz még az ideológiai polarizálódás járult, amely tényezőkhöz viszonyítva följebbi és majd alábbi idézetünk „visszafelé irányuló utópiá”-nak tűnhet. Az azonban megfontolandó, hogy ez éppen a Szepesség történeti, földrajzi, nyelvi múltjával kapcsolatos:

„A cipszer sohase kutatta, hogy sorstársának bölcsőjénél német anya, szlovák dajka, vagy magyar anya dúdolta-e az altatódalt. A cipszer nem kereste azt se, hogy társa a protestáns egyháznak tagja-e, a lőcsei katolikus öregtemplomban keresztelték-e. A cipszer nem kereste azt, hogy milyen házban született valaki, azt is megbocsátotta a cipszer a másíknak, ha véletlenül kastélyban született is, csak becsületesen dolgozzék. Az egyesítő momentumok keresése, az együvé tartozás érzetének ápolása volt a szepességek boldogulásának titka.”¹²

S csak mellékesen: meglehetősen egybecseng mindazzal, amit Csáky Imrénél olvashatunk, noha „Az ősi Szepesség” szerzőjének álláspontja igencsak különbözött a Csákyétól. Míg Csáky egy politikai pálya csúcsától meg a méltatlan mellőzés mélypontjától távolodva, az eseményeket immár történeti távlatból szemlélve helyezte a maga sorstörténetét az

11 Pukánszky Béla: *Magyar-német szellem a Szepességen*. Egyetemes Philológiai Közlöny 63., 1939, 25–35.

12 Szepesi N. [emény] János: *Az ősi Szepesség*. Singer és Wolfner, Budapest 1943, 35.

európai, a kelet-közép-európai és a magyar történeti fordulatok tanulságai közé, *Az ősi Szepesség szerzőjét* valójában a szülőföld mintaként bemutatása foglalkoztatta, az az igény, amely a hagyománytörténesekbe iktatva a Szepességet szembelyezte a napi politikai időszerűségekkel. „*Miniatűr Svájc a Szepesség nem csak a geográfiai analógiák révén, hanem a népesség megoszlása következtében is.*”¹³ Itt azonban megáll a szerző, és sem nem emlékeztet a XX. század elején megfogalmazott „keleti-Svájc”-elképzelésekre (érthető okokból különösen nem Jászi Oszkáréra!), mint egy olyan (kelet-)közép-európai államszövetségre, amely egyenjogú népek-nemzetek szövetkezéséből tevődik össze, sem nem utal egy olyan megbékélési lehetőségre, amely ebből az értelmezésből következhetne. Egyben a külsőleges tényezőket (a földrajzi viszonyokat, a különféle nyelvű lakosság megoszlását) nem hozza kapcsolatba az olyan, akár utópikus tervezésekkel, amelyek a Szepességet a svájcihoz hasonló státusban szeretnék látni, s tegyék hozzá, amelynek realitását sem 1943-ban, sem 1919-ben, 1944/45 után különösen nem szavatolta senki és semmi. Ennek következtében a különféle emlékezések vagy a gyermekkori tündérkertet idézték föl, amelyben a harmóniát még nem rombolták szét a külvilág ellenséges indulatai, vagy a szepességi történelmet színezték – mai szóval élve – a multikulturalitás példa-régiójává, amelyben a három nyelv, a szlovák, a német és a magyar lakosság egymással békében, a szepességi tudat eredményezte nyugalomban élt. Annak ellenére történt ez ilyenképpen, hogy a Szepességhez fűződő XVIII–XIX. századi irodalom egyként szolgált példákkal és ellenpéldákkal. Ezúttal egyetlenegy emelnék ki, Rummy Károly Györgyét (Karl Georg Rummyt), aki kalandos élete folytán Iglóval, Lőcsével, Szomolnokkal hozható kapcsolatba, ám „*érdekeltségi köré*”-be a szepesi nyelvjárásoktól a várostörténetig, a szepesi oktatási intézményektől és eseményektől a kereskedelem és ipar jelenkori világáig szinte a teljes szepességi történet belefért, sokféle ágazó életműve pedig annak a többnyelvűségnek vállalásában ragadható meg, amit a Szepességből hozott magával. Annyit ehhez hozzátéve, hogy a szláv, a magyar és a magyarországi német törekvések egymáshoz közvetítőjeként levelezőtársai között tudta a magyar irodalom olyan személyiségeit, mint Kazinczy Ferenc, Toldy Ferenc, a szlovák irodalomból J. Palkovič, B. Tablic, L’ Štúr, M. Hamuljak, a szlovének közül a szlavisztika egyik megalapítója, J. Kopitar, a horvátok közül többek között Lj. Gaj, a szerbek közül többek között St. Stratimirovič metropolita. A kultúraközvetítésnek, a kultúrák közötti létezésnek azt a formáját, amelyet Rummy pályája során kialakított (vagy ami pályája során kialakult), az az előfeltevés határozta meg, amely a nemzeti narratívával szemben vagy mellett megformálандónak hitte, és alternatívának gondolta el a hungarus patriotizmus egyik korszerűsített alakzatát. S a felvilágosodás toleranciájának gondolatában gyökerező Magyarország-„projektum” a kultúra mindennapi gyakorlatában, az újságok híryanagában (melynek Rummy volt egyik legszorgalmasabb szállítója), levelezésben, s ami még lényegesebbnek tetszhet: ismertetések révén realizálódott. Ezúttal Rummy két vállalkozását említeném hangsúllyal¹⁴, amely részint a Szepességhez fűződik, részint a szepesi többnyelvűségnek irodalmi közösséggé fejlesztéseket fogalmazódik meg. Az első egy folyóirat, a másik egy almanach terve. Előzetesül: csak az almanach egyetlen kötetét sikerült kiadnia, a folyóirat nem valósulhatott meg. A tervezett folyóirat címe: *Neue Zeitschrift von und für Ungern*, minthogy 1802–1804 között már létezett pest-budai *Zeitschrift von und für Ungern*, Schedius Lajosnak szerkesztésében szolgálta a német-magyar műve-

13 Ugyanott 36.

14 Ezek részletesebb bemutatása: Fried István: *Der Plan einer mitteleuropäischen Zeitschrift aus dem Jahre 1806*. Magyar Könyvszemle 90., 1974, 262–268. Ugyanó: *Adatok Rummy Károly György sajtó- és kiadványvállalkozásainak történetéhez*. Magyar Könyvszemle 95., 1979. 288–297. Ugyanó: *K vzfahom Bohuslavo Tablica a Károly György Rummyho*. Literárny archiv 13. Martin 1978, 210–216.

lódési érintkezések ügyét: Schedius 1791 óta a pesti egyetem esztétikai tanszékét vezette. Az almanach címe: *Musen-Almanach für das Oesterreichische Kaisertum-Musenalmanach von und für Ungern auf das Jahr...* (Leutschau 1807) Mind a folyóirat, mind az almanach számított a német, a magyar, a szlovák szerzőkre, akik anyanyelvükön publikálnák szépirodalmi és értekező prózai alkotásaikat, a hírlapot híreikkel látnák el Magyarország irodalmi és kulturális életéről, s ezenkívül latin és ógörög nyelven is közölnének szépirodalmi (főleg verses) alkotásokat. Rummy nagy ívű terveit részint hasonló jellegű bécsi vállalkozások folytatásának képzelte el, részint azokkal szemben egy többnyelvű (szub)regió önértelmezési stratégiájához igazítaná. A centrum és periféria korántsem egymással ellentétes tényezői dokumentálása mellett azonban egy lényeges eltérésre érdemes felfigyelnünk. Bécs egy európai nagyhatalom fővárosaként a kulturális törekvések számon tartásával a maga központi helyzetét, e kulturális törekvések kereszteződési pontját vélte olyan meghatározó kulturális és hatalmi jellegű lehetőségnek, amelyhez a különféle anyanyelvi kultúrák alkalmazkodhatnak, tudomásul véve, hogy a német nyelv mintegy lingua francaként szolgál, a latin helyébe lépve a tudomány nyelveként is. Ezzel szemben Rumynál a többnyelvűség, ennek megfelelően a nyelvi egyenrangúság kerül hangsúlyos helyzetbe: a megjelentetett almanach egy kötetében ugyan túlnyomórészt német és latin közlemények lelhetőek, ám magyar és bibliai cseh nyelvű szépirodalom teszi a mából visszatekintve különlegessé, kortársi aspektusból pedig a régiótudat jelződéssé a vállalkozást. Ami Rumynál levelekben és a megjelentetés tervrajzában olvasható: megfelelő teret nyitni a német, a magyar és a szláv nyelvű törekvéseknek, és ezáltal felmutatni azt a régióspecifikumot, amely körvonalazódásának alapja Rummy szepességi tapasztalata. Ebben a felfogásban a nyelvek, a kultúrák, ezen belül az irodalom annak az együvé tartozásnak kifejeződései, amelyek a régióspecifikumot úgy fogják föl, mint a különféle nyelvi kultúrák komplementaritását. Az almanach közleményei – természetesen különböző színvonalon – azt adják hírül, hogy a régióban nem egymással ellentétes, hanem egymással párhuzamos nyelvi-kulturális önmeghatározások léteznek, s az a klasszicista irányultság, amely a különféle irodalmakat (beleértve a neolatint) jellemzi, hasonló (esztétikai) megfontolások szerint szervezi a régió irodalmait, amelyek a többnyelvű almanach révén a többnyelvűnek elfogadott irodalmi életet alkothatnák. Rummy ugyanis nem egyszerűen, alkalomszerűen tervezte a végül is a tervezés stádiumában megrekedt folyóiratot és az almanachot, hanem állandó megnyilatkozási fórumot kívánt (volna) biztosítani mindazoknak, akik hozzá hasonlóan elfogadják, hogy nem csupán a „nemzeti irodalom” intézményrendszereiben kísérelnek meg jelen lenni; azaz nem kizárólag a nemzeti irodalmi médiumok lehetőségeit veszik igénybe, hanem a Rummy tervezte, de a maguk által is létrehozott többnyelvű „orgánomot”, amely azt a pluralitást fejezi ki, amelynek aktív alakítói. Bécs és a német nyelv a „nagy”-világba való kilépést biztosította, ehhez képest a „kis”-világ teremtette lehetőség célkitűzéseiben szerényebb, ám megvalósulása esetében alternatívát kínált volna föl a „nagy”-világgal szemben, egyenrangúnak elfogadva/elfogadtatva a „kis”-világot, a centrumhoz a periféria üzenetét továbbítva. Ezzel azonban messze meghaladták volna a többnyelvűsége korlátozott kulturális teret, és megcélozhatták volna azt a „multikulturalitást”, amelyről mainapság szokott beszélni az irodalomértelmezés. S amilyen jellemző a Szepességre, hogy terve ebben a körben és környezetben született meg, legalább olyan jellemző a korra és a tágabb kontextusra, hogy nem valósult meg. Ennek „külső” okai között elsősorban és joggal az anyagi eszközök hiányát szokás emlegetni, hozzáátéve Rummy nyughatatlan természetét, aki meglehetősen sűrűn váltogatta munkahelyeit, igaz, nem mindig önhibájából. Ugyanakkor Rummy levelezésének tanúsága szerint: noha akadtak a tervezésben, sőt a kivitelben, társak, a nemzeti narratíva első megfogalmazásai eleve gátat szabtak az egész Monarchiát átölelő kezdeménynek, s a szabad „kapacitást” a bécsi vállal-

kozásban megnyilatkozó „*birodalmi patriotizmus*” ideológiája és annak szolgálata kötötte le. Ennek az ideológiának a Szepességben viszonylag kevés híve volt, Rумы egy szűkebben értelmezett régió bemutatásával tette differenciáltabbá az önmeghatározás lehetőségeit. A XIX. század elejének viszonyai között azonban efféle törekvés számára a körülmények kedvezőtlennek bizonyultak. Rумы e két terve nem is lelt folytatásra, jóllehet a szepességi öntudatnak tulajdonított „*pluralitás*”-eszmé (kevésbé a szláv és a magyar művelődésben, ha mégis, akkor ettől idegen elgondolásokkal vegyítve, inkább a regionális, többnyire német nyelvű, olykor aktív kétnyelvűségben élő-működő szerzők közvetítésével) a későbbi kutatás tárgya lett. Méghozzá oly módon, hogy kimondva-kimondatlanul vitatta azt a történetírást, amely a nemzeti nagybeszélések nyelvét beszélte. Csáky Imre emlékirata, amelynek messze nem volt olyan visszhangja, amelyet érdemelt volna, tanúsítja, hogy ez az ideális, talán idealizált Szepesség a változó történelemben élte a maga bűvópatak-életét.¹⁵

15 További felhasznált, itt nem idézett szakirodalom: Pukánszky Béla: «*Patrióta*» és «*hazafi*». Budapesti Szemle 230. k. 1933, 34–53., 173–188. Ehrenhalle verdienstvoller Zipser des XIX. Jahrhunderts 1800–1900. Zur Jahrhundertwende, verfasst von S.[amuel] Weber. Josef Schmidt, Igló 1901, S.[amuel] Weber: *Geschichts- und Zeitbilder. Ein Beitrag zur vaterländischen Geschichte*. Reiss, Leutschau 1880., Fried István: *Kétnyelvűség és kulturális kapcsolatok*, Szeged 1991. Irodalomtörténeti dolgozatok 168. (német nyelvű résumével)